

Boris Kuzmić
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
bkuzmic@ffzg.hr

FONOLOŠKO-MORFOLOŠKE OSOBITOSTI TUROPOLJSKO-POSAVSKIH POVIJESNIH DOKUMENATA XVI. STOLJEĆA¹

U članku autor se bavi istraživanjem jezika turopoljsko-posavskih povijesnih dokumenata 16. stoljeća. Jezična raščlamba provodi se na devet tekstova. Posebna pažnja posvećuje se određivanju jezične osnovice ekscerpiranih tekstova. Fonološka i morfološka raščlamba pokazuju pripadnost kajkavskome hrvatskom književnom jeziku (*Čunčićev list*) i tronarječnome (hibridnom) hrvatskom književnom jeziku (ostali tekstovi).

Uvod

»Od Odre, Hrašća, Mlake i Lukavca na jugoistok preko Velike Gorice, kao središta toga područja, zaključno s Mraclinom i Buševcem, a na desnoj obali rijeke Odre, nalazi se Turopolje, plodna nizina koja se u prošlosti nazivala Zagrebačkim poljem: stanovnike su zvali Turopolcima ili Polcima. Turopolje je nazvano po pragoveđu Tur (*Bos primigenius*), koje je živjelo u velikim turopoljskim šumama i močvarama sve do 17. st. (...) Posavcima se nazivaju stanovnici kraja između Save i Odre na istočnom dijelu općine (Velika Gorica, op. a.) sa selima: Bukevje, Vrbovo, Orle, Veleševac, Ruča i Suša. Žitelji zapadnih dijelova, iako se ovi prostiru uz Savu, ne smatraju se Posavcima već Savčanima, pa kažu da su iz Gornje Posavine. Tu su sela: Drenje, Obrezina, Sasi, Novaki i Kosnica, koja se smjestila uz veće naselje Ščitarjevo.« (Huzjak 1974:129).

Većina povijesnih dokumenata nastalih u Turopolju i Posavini tijekom

¹ Rad je napisan u okviru projekta »Općeslavenski lingvistički atlas (OLA) i Europski lingvistički atlas (ALE)« [8706] koji je financirala Hrvatska zaklada za znanost.

16. stoljeća pisana je latinskim jezikom. Među rijetkim spisima na hrvatskome jeziku izdvojio sam devet objavljenih dokumenata kojima je zajednički nazivnik: pisani su u Turopolju (Kuče, Želin i Vukovina) i Posavini (Drenje) za turopoljsko-posavske žitelje. Jesu li oni pisani kajkavskim hrvatskim književnim jezikom ili kako drukčije, pokazat će provedena filološka raščlamba. Ekscerpirani primjeri iz devet turopoljsko-posavskih povijesnih dokumenata, koji su predmetom filološke raščlambe, osim dokumenta pod rednim brojem sedam, donose se u izvorniku, tj. njegovu latiničnom prijepisu. Primjere iz *Čunčićeva lista* ne navodim prema vlastitoj transkripciji, nego prema izvorniku (Lisac, Josip, A. Frančić, B. Kuzmić. 2011:498). Primjere iz dokumenta pod rednim brojem sedam donosim prema Lopašićevoj transkripciji. Njegova metoda u objavljivanju turopoljsko-posavskih povijesnih dokumenata nije bila dosljedna — većinu tekstova iz 16. stoljeća donio je u prijepisu izvornika, a sve tekstove iz idućega stoljeća donosi u vlastitoj transkripciji upozoravajući da se izvornik nalazi u njegovoj zbirci.

Većinu tekstova (2–6) potpisuju velikaši iz obitelji Erdődy, banovi Toma i Petar, dva teksta potpisuje ban Ivan Drašković (7–8), a samo dva teksta hrvatskoj javnosti danas nedovoljno poznati autori Kučanin Stjepan (Štefanuš) Čunčić (tekst br. 1) i ščitarjevski sudac Pavel Ščitaroci (tekst br. 9).

Obitelj Erdődy mađarskog je podrijetla, u vlasništvu je velikih imanja u Ugarskoj, Slavoniji i Hrvatskoj sjeverno od Kupe. Uspon obitelji počinje s Tomom Bakačem (1435.—1521.) koji je bio biskup u Győru i Egeru i upravitelj bačko-kaločke nadbiskupije, te zagrebačke i senjske biskupije. Većinu njegovih posjeda naslijedio je njegov nećak Petar (umro 1543.), koji je 1511. dobio titulu baruna. Petar je prezime Bakač zamijenio s Erdődy s pridjevima »de Monyorokerék« (po imanju u Mađarskoj) i »de Monosy-zló« (po posjedu Moslavina). Petar Erdődy (umro 1567.) bio je hrvatskim banom od 1557. do 1567. Istaknuo se u borbama s Turcima. Godine 1554. na 1555. zapovijedao je obranom Kostajnice, a 1565. porazio je Turke kod Obreške, za što je dobio grofovsku titulu. Pomagao je širenje protestantizma na svojim imanjima. U borbama s Turcima istaknuo se i njegov sin Toma (umro 1624.), hrvatski ban od 1584. do 1595. i 1608.—1614., koji je preoteo Turcima dio Moslavine (1591.) i 1593. sudjelovao u bitki kod Siska (Karbić 1996:329–330).

Velikaška obitelj Drašković potječe iz plemićkoga roda Mogorovića ili iz plemićkog roda Kršelaca. Zbog turskoga pustošenja u prvoj polovini 16. stoljeća napuštaju svoje stare posjede i prelaze u Pokuplje. Obitelj je dala niz istaknutih ratnika, političara i crkvenih dostojanstvenika. Među

njima se ističe Ivan II. Drašković (oko 1550. – 1613.) koji je bio hrvatskim banom od 1595. do 1608. I on je sudjelovao u borbama s Turcima, pomagao je dolazak isusovaca u naše krajeve, a za njegova banovanja donesen je zakon kojim se protestantima zabranjuje naseljavanje u Hrvatsku (Karbić 1996:290–291).

U kuriji Stjepana (Štefanuša) Čunčića u Kučama pisan je dosada najstariji poznati sačuvani kajkavski tekst, koji je vjerojatno ugovor o kupovini prava na slobodnu ispašu između domaćih žitelja Pavla Petrečića i Jurja Pogledića. Stjepan Čunčić, vjerojatno brat Petrečićeve žene Margarete Čunčić, nastupa u funkciji pravne osobe: on je očito dokument pisao i potpisao (Lisac, Josip, A. Frančić, B. Kuzmić 2011:499).

O Pavlu Ščitarociju saznajemo da je ščitarjevski sudac koji je 1599. sudjelovao u parnici kneza Jurja Mikulića protiv kneza Jurja Ožegovića. Drugih podataka o njemu nemamo.

Budući da primjere navodim uglavnom prema stanju u izvorniku, držim da je zbog lakšega snalaženja i bolje razumljivosti teksta potrebno učiniti kratak odnos između grafema i fonema u ekscerpiranim tekstovima. Ne navodim sve odnose nego samo one gdje je otežana razumljivost teksta. Foneme navodim unutar kosih zagrada: a) jednografemski odnos – c /k/, i /i/, /j/, j /i/, /j/, s /s/, /š/, /ž/, u /u/, /v/, / /š/, æ /e/, w /u/, /v/, y /i/, /j/, z /s/, /z/; b) dvografemski odnos: ch /č/, /ć/, cz /c/, gh /đ/, /g/, gi /đ/, gy /đ/, ij /j/, ly /l/, ny /ń/, ss /s/, /š/, /ž/, sz /s/, th /t/, zz /z/; c) trografemski odnos: chy /č/, gth /đ/, lly /l/, sch /šč/; d) četverografemski odnos: sche /šč/.

Fonološka raščlamba

U ekscerpiranim tekstovima refleks poluglasa u gotovo jednakom brojanom odnosu pisci bilježe kao fonem *a* ili kao *e*, npr. *dan* (2), *w thorak* (2), *Zagrebachke* (2, 9), *pod zyzak wozyty* (4), *danaz* (5), *polagh* (5, 9), *Petak* (8), *w Zyzak Poszlali* (8), *zwacz* (9), *Compromissum z manom wchynyl* (9); *sloboden* (1), *odvetek* (7), *Zagrebechke* (9), *Zodecz* (9), *zwdecz* (9).

U sekundarnom položaju gdje nije bio poluglas po etimologiji, ali se čuo u izgovoru, podjednako su zastupljena oba njegova refleksa, npr. *izašal* (7), *da zam owo dossal* (9), *Zedam* (9); *szem dal* (1), *ieszem* (1), *zedem* (9).

Na mjestu poluglasa u prijedlogu *vb nalazimo fonem *u* kao tipičnu kajkavsku osobitost (Vončina 1988:213–214), npr. *vu peč* (7).

Refleks *a* očuvan je do 20. stoljeća u čitavu štokavskom narječju, u čakavštini s izuzetkom dijela govora na kvarnerskim otocima, te u kajkavskim rubnim područjima pokupskom i plješivičkome (Lukežić 2012:137).

Refleks *e*, koji se i u 16. stoljeću vjerojatno izgovarao kao zatvoreno *e*, isključivo je kajkavski fenomen potvrđen u 20. stoljeću u većini dijalekata toga narječja (Lukežić 2012:140). Iz navedenoga daje se zaključiti da je u starim hrvatskim dopreporodnim tekstovima refleks *a* na mjestu poluglasa pretežito štokavsko-čakavska fonološka osobitost, dočim je refleks *e* pretežito oznaka kajkavštine. Istraženi tekstovi upućuju na nekoliko zaključaka u svezi s refleksom poluglasa: najprije, samo u devetom tekstu nalazimo oba refleksa; većina tekstova bilježi refleks *a*, a jedini tekstovi u kojima se isključivo ostvaruje kajkavski refleks jesu dva povijesna dokumenta pod rednim brojevima 1 i 7. Većina ekscerpiranih tekstova u kojima se ostvaruje refleks *a* pripada pisarskoj kancelariji hrvatskih velikaša Erdődyja koji su se, pomažući između ostaloga i hrvatske protestantske pisce, zalagali za jezik koji »nije posve jedinstven, nego se razvijao i mijenjao prema shvaćanjima priređivača knjiga i zahtjevima sredine u kojima su se širile i prihvaćale knjige« (Bratulić 2011:260). Moderatore i mecene takva tronarječnoga (hibridnoga) hrvatskog književnog jezika 16. stoljeća valja tražiti u aristokratskim obiteljima poput Zrinskih, Erdődyja, obitelji Barbo, baruna Ungnada i mnogih drugih (Bratulić 2011:259). Imajući u vidu navedene činjenice, nije teško objasniti zašto većina turopoljsko-posavskih povijesnih dokumenata 16. stoljeća ima pretežit štokavsko-čakavski refleks poluglasa. Iako su dokumenti pisani za kajkavski puk, velikaška obitelj Erdődy težila je k jezičnoj razumljivosti na širem hrvatskom teritoriju i zato pišu tronarječnim (hibridnim) hrvatskim književnim jezikom.

Isti su rezultati i u svezi s refleksom *jata* koji se, bez obzira nalazi li se u korijenu, predmetku ili dometku, gotovo podjednako bilježi kao *e* ili *i*, npr., *deteta* (1), *letha* (2), *nassy werny* (2), *werowanyh* (3), *lepo* (4), *zapowedamo* (4), *Zwethlozty* (4), *dole* (4), *onde* (4), *k wokowyne* (5), *dve* (6), *mezti* (6), *uernu* (6), *zenokossami* (6), *seno* (7), *reči do reči* (7), *bude potrebno* (7), *da yh ne dwsan* (9); *zwydochazthwo* (2), *wykwychny* (2), *zwythlozthy* (2), *ny ga dwsan drwogoch dowasathy* (3), *szvoioi richi* (6), *doli* (7), *godir* (7), *zymo* (9).

Većina ekscerpiranih turopoljsko-posavskih povijesnih dokumenata ima oba refleksa, samo nekoliko ih ima refleks *e*, dočim nijedan nije isključivo ikavski. Supostojanje ekavizama i ikavizama u našem je slučaju štokavsko-čakavsko-kajkavska jezična osobitost. Ranija istraživanja kajkavskih pravnih tekstova pokazala je da se neke riječi pišu isključivo ili najčešće grafemom *i* umjesto *e*, npr. *divojka*, *tirati*, *sim*, *osim* (uvijek); *sinkoša*, *listor* (najčešće) — oni pisci koji su namjerno čakavizirali ili štokavizirali svoje tekstove imaju u svojem jeziku čitav niz ikavizama uz redovite kajkavske ekavske likove (Šojat 2009:15). Riječi koje su potvrđene u ekscerpiranim tekstovima jesu *sim* i *senokoša* s uvijek istim refleksom *jata*. Iz

istraženih tekstova daje se zaključiti da će ikavski refleks *jata* u riječi *sino-koša* javiti tek iza 16. stoljeća.

Stari kajkavski pisci nisu u pismu označavali različite fonetske realizacije glasova u pojedinim govorima, pa su taj glas označivali grafemom *e*; rijetko je koji pisac 16. stoljeća označavao diftonški izgovor zatvoreno-ga *e* digrafom *ie*, kao primjerice Pergošić ili Vramec (Šojat 2009:15). Navedenu pojavu nalazim samo u jednom primjeru u dugom slogu: *koyh thakaysse Nye zatayall* (9). Ovdje refleks *jata* kao *ie* nije štokavska već kajkavska osobitost.

Refleks prednjojezičnoga samoglasnika *e uvijek je *e*, npr. *su prieli* (1), *pryezmo* (2), *pod...nasse ruke lazto vite* (6), *pryel* (8). To je osobitost svih triju hrvatskih narječja (Lukežić 2012:131).

Slogotvorno *l* izjednačilo se s refleksom *o* > *u*, npr. *dwsnozth* (2), *dwsan* (3, 9), *dwgowanye* (3, 8), *dwghe* (9), *dwgh* (9); *da su od pogledicha Juria* (1), *da mi imaiu* (1), *da zw tho...wchynyly* (2), *zwdcza* (2), *dowasayw* (3), *bwde* (3, 4), *podwygnwoty* (5), *ruke* (6), *put* (7), *imaju* (7), *bude potrebno* (7), *budemo* (7), *zwdecz* (9), *zwdacz* (9), *bwduchy* (9), *rwke* (9), *zwdczu* (9). Refleks *o* nalazimo u primjerima *k wokowyne* (5), *Vokowjnæ* (8), *k wokowyne* (8), *dogha* (9); *owoda* (5), *w Roke* (8), *Zodecz* (9), *z potha* (9). Istraživanje pokazuje da se u svim turopoljsko-posavskim povijesnim dokumentima javlja refleks *u*, a samo u trima refleks *o* za oba fonema. Dakle, refleks *o*, prepoznatljiv za kajkavsko narječje, uvijek supostoji s dominantnim refleksom *u* kao zajedničkom štokavskom, kajkavskom i čakavskom inovacijom (Lukežić 2012:175). Budući da je na mjestu praslavenskoga stražnjojezičnoga nazala i slogotvornoga *l* u cijeloj staroj kajkavskoj književnosti, s iznimkom Vramčevih tekstova i pokojega sporadičnoga odstupanja refleks *u*, tada refleks *o* držim utjecajem kajkavskih organskih idioma, konkretno govorima središnjega i istočnoga Turopolja i Posavine (Šojat 2009:12).

Slogotvorno *r* redovito se označava kao *er*, npr. *naipervo* (1), *ka perwa dojde* (2), *cheterthogha* (2), *povernuti* (1), *twerdo* (4), *bersse* (5). Teško je tvrditi da se slogotvorno *r* doista izgovaralo kao što se pisalo. Prije bih rekao da je ova manira pisanja samoglasnika ispred slogotvornoga *r* imala svoj uzor i potporu i u čakavskim i štokavskim književnim tekstovima, a možda je u još većoj mjeri bila pod utjecajem pisanja kakvo je u jezicima, npr. u latinskome, talijanskome ili njemačkome jeziku, koji u svojoj strukturi nemaju slogotvornoga *r* (Šojat 2009:14).

Stežanje samoglasnika u tekstovima provodi se relativno često, npr. *ka perwa dojde* (2), *tlake ka bi ie ili koi bi sze dostoi al* (6), *szvoioi richi i zuomu obetu* (6), *momw kmethw* (9), *ky e zprawlyen* (9), *ky e wchinyen* (9), *ky e megh*

wamy (9).

Primjera za nestegnute samoglasnike ima nekoliko, npr. *koia ie u Kuchah* (1), *pred koyh tha Moy lyzth dojde* (9), *koye ye dwsan* (9), *koyh ne Zatayal* (9). Stezanje se najčešće javlja u nominativu jednine zamjenica *ki, ka, ko*, a to je zajednička osobitost turopoljskih govora (Šojat 2009:17) s čakavskom pisanom i govornom baštinom (Lukežić 2012:255).

Od samoglasničkih promjena valja istaknuti čestu promjenu *o > u*, npr. *kupuvali* (1), *tulikaj* (1), *jmenuvane* (6), *ueruuania* (6), *imenuvanem* (7) i rjeđu *u > o*, npr. *Nekay znathe da owo razomymo* (3). Promjena *o > u* u upitno-odnosnih i pokaznih zamjenica složenih s *-lik* osobitost je dvaju hrvatskih narječja: kajkavskoga i sjeverozapadnoga čakavskoga (Lukežić 2012:255). U glagola Maretićeve VI. vrste, u kojima je prvotno *o* zamijenjeno s *u*, radi se o utjecaju kajkavskih govora na kajkavski hrvatski književni jezik (Šojat 2009:16).

U ekscerpiranim tekstovima nema potvrda za gubljenje samoglasnika u svim slogovima riječi.

Refleks glasa **t`* uvijek je *č*, npr. *Pomoch* (8), *hoche* (9), *hoches* (9), *gybwche* (9). Na isti se način u pismu bilježi i fonem *č* što upućuje na zaključak da je ukinuta opreka između *č* i *ć*, npr. *cheterthogha* (2), *drwgoch* (8). U nekoliko primjera u jednom dokumentu dolazi do promjene *hč > šč* nakon gubitka samoglasnika *o*, npr. *y thakaysse da Nesche platity* (9), *y po ke dobe Nesche k pravde ztaty* (9), *Neschw...ztaty* (9). Takva pojava zabilježena je i u dosada najstarijoj poznatoj kajkavskoj pjesmarici s kraja 16. stoljeća (Frančić, Kuzmić 2009:82).

Refleks glasa **d`* uvijek je *đ*, npr. *Dobro wygthe* (3), *megie* (6), *Megye* (9). Glas *đ* prevladava već u prvih pisaca 17. stoljeća pa se u idućim razdobljima te književnosti može smatrati tradicionalnim (Šojat 2009:31).

Refleks skupova **sk`* i *\*st`* redovito je *šč*, npr. *riboloveschim* (1), *yschy* (9), *yschem* (9); *Zadowolschinw* (9).

Sekundarni skupovi *tj* i *stj* ne sljubljuju se u glas *č*, npr. *bratia Kuchani* (1), *zpmenwthye* (2); *oblaztyum* (4). Navedeni sekundarni skupovi neizmijeñeni su u svih starih kajkavskih pisaca (Šojat 2009:33).

Metateze glasa *j* nema u skupovima *jt* i *jd*, koji su nastali prefigiranjem oblika glagola *iti*, npr. *poyty* (5); *doyde* (2, 3, 8), *doidosse* (6).

U većini primjera glas *l* nije se depalatalizirao, npr. *zemliju* (1), *od zwoye dobre wolye* (2), *lywdy* (2, 3), *sallyete* (5), *zemlie* (6), *zemliami* (6), *ueruuania uoliu* (6), *kraljeve* (7), *ljudi* (7), *Bosiom voliom krwtho* (8), u odnosu na jezičnu situaciju u dvama primjerima: *zemle* (6), *zadovolno* (6). Valja napomenuti da

su rezultati ovoga istraživanja sukladni jezičnoj građi za *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* od prvih tiskanih i rukopisnih djela do zadnjih knjiga pisanih tim jezikom (Šojat 2009:23).

Suglasnik *l* redovito se čuva na kraju riječi, npr. *statuval* (1), *bi odal* (1), *ie Pivach stal* (6), *Pawel* (9).

U sljedećim primjerima čuva se starije stanje, tj. ne provodi se premetanje u početnoj skupini *vs-*, npr. *daiemo na znaniji vsim* (1), *dayemo na znanye wzym i wzakomw* (2), *wzakomu wze lepo* (4), *vaz Lekenik* (6), *usakoga* (6).

U sljedećim primjerima dolazi do promjene suglasničkih skupova: *mn > vn*, npr. *wnogym* (3), *wnogho* (9); *čk > šk*, npr. *nemska* (4); *ds > c*, npr. *graczkoimegie* (6), *graczke megye* (9); *ts > c*, npr. *horwaczkoz* (2), *Horvackoga orsaga* (7). Čuvanje suglasničkoga skupa *ds* potvrđuje se primjerom *vrtal gradski* (7).

Gubljenje početnoga glasa *v* potvrđuje se primjerima *w thorak* (2), *ruke lasztovite* (6), *ladal* (9), *ladathy* (9).

Rotacizam, tj. promjenu *ž > r* između dvaju samoglasnika, nalazimo dosljedno proveden u sljedećim primjerima: *ther* (3), *Ar* (3), *morete* (5), *godir* (7), *nemore* (7).

Navezak *j* potvrđuje se samo u čestici *neka*, npr. *Nekay znathe da owo razomymo* (3).

Jednačenje po mjestu tvorbe u prijedložnim izrazima nalazimo u primjerima *s nym poyty* (5), *s nyom globowssy* (8). U latiničnoj transkripciji navedeni bi se primjeri pisali: *š níim*, *š ínom globovši*.

Morfološka raščlamba

Imenice m. roda u vokativu jednine nisu potvrđene s nastavcima *-u* ili *-e*, nego s nultim nastavkom, npr. *moy gozpon zwdecz* (9). Imenice bivših *n-osnova sr. roda u lokativu jednine čuvaju stariji nastavak *-e*, npr. *po imene* (6), ali istovremeno se potvrđuje primjer u kojemu ujednačavanjem prema bivšim *jo-osnovama dolazi nastavak *-i*, npr. *po imeni* (6). U lokativu jednine imenica m. i sr. roda bivših *o-/*jo-osnova nalazimo mlađi nastavak *-u*, postao analogijom prema bivšim *u-osnovama ili prema D istih osnova, npr. *po them nassem lyzthw* (2), *w gradw nassem Selynw* (2), *w Zagrebw* (3), *na Lekeniku* (6), *pry Bwzskom mozthw* (8), *pry Bwkowczw* (9); *w nassem jmaniu* (6). U primjeru instrumentala jednine imenica m. roda *megh knezem Jwryem Osegowychem* (9) potvrđuje se palatalni nastavak *-em* vjerojatno postao ujednačavanjem prema korijenskome glasu *e*.

U genitivu množine imenica m. i sr. roda potvrđuju se nastavci *-Ø*, *-i*, *-ih*, npr. *deset dukat* (1), *po sto novacz* (1), *od gore imenuvaneh szel* (6); za *pet*

grosi (1); *teh chyetireh zlatjh* (9). U dativu množine nalazimo samo starije nastavke *-om/-em*, npr. *y takoye reczete waraskem mezarom* (4), *sto bi ze gore jmenuvanem zelom dostoialo* (6), *dasmo slobodu onem siromahom* (7); *dana na slobodu imenuvanem Letovancem* (7). U akuzativu množine imenica m. roda bivših *o-osnova potvrđuje se stariji nastavak *-i* i mlađi *-e*, postao ujednačavanjem prema palatalnim osnovama, npr. *zapowedamo da ymate wze lywdy sto yh naywysse morete podwygnwoty* (5); *za dwghe ochywezthe* (9). U primjeru *da by y ony woly dole gnaly y onde mezaryly* (4) riječ je o starom nastavku *-i* postalom od *jerija*. U lokativu množine imenica m. roda zabilježen je palatalni nastavak *-ih*, npr. *koteri su se u Letovanićih nastanili* (7). Imenice m. i sr. roda u instrumentalu množine čuvaju stariji nastavak *-i*, npr. *z poglawnykj ymathe* (3), *vinogradi, melinmi y nih mezti i s pasisschi* (6). U imenica m. roda rijetko se javlja nastavak *-mi*, postao ujednačavanjem prema *i-osnovama i *u-osnovama, npr. *melinmi* (6).

Imenice ž. roda u dativu i lokativu jednine imaju nastavak *-e*, npr. *k wokowyne* (5), *dwsan...y momw kmethw Mykwle Sydakw* (9), *w Zagreb graczkoj megie* (6), *w Drenowe* (9). U instrumentalu jednine potvrđen je mlađi nastavak *-om*, npr. *z Jednom lodryczom* (8), *Bosiom voliom* (8), *yaz the prawdom yschem* (9). Imenice bivših *i-osnova dobivaju nastavak *-jom/-jum*, npr. *oblaztyum Nasse chazty zapowedamo* (4), *Moyom Pechathyom Nawadnom* (9).

Nastavak *-ah* jedini je potvrđen u lokativu množine, npr. *koia ie u Kuchah* (1), *po Hyssah y po Skrynah* (3). Instrumental množine potvrđuje se nastavkom *-ami*, npr. *zemliami* (6), *zenokossami* (6).

Od oblika ličnih zamjenica za 1. lice valja istaknuti češći N *jaz*, npr. *Jaz Marko Wlakinych* (8), *Jaz Pawel Schitaroczj* (9), *yaz Neschw zada za tho k prawde ztaty* (9), rjeđi N *ja*, npr. *ja recheni pavel* (1), D *mene*, npr. *y mene dathy* (9) i I *manom*, npr. *z manom wchynyl* (9); za treće lice jednine L *njem*, npr. *w nyem* (m. rod, 9), I *š njom*, npr. *s nyom* (ž. rod, 8); za 1. lice množine D *nam, k nam* (5), A *nas*, npr. *na naz* (3), i I *međ nami*, npr. *neka gozpon Zwadacz wchyne prawdw megh Namy* (9); za drugo lice množine D *vam*, npr. *zmo wam pyzaly* (4), *Zato wam sto bersse zapowedamo* (5), AL *vas*, npr. *na vaz* (3), *ondi Pry waz Nasto ga dayte* (8), i I *međ vami*, npr. *ky e megh wamy* (9); za treće lice množine D *njim*, npr. *y Nym ye Ilissa potrebno* (4), *da nim damo* (6) i A *nje / je*, npr. *na nye Swrbw nozylj* (3), *da bismo ie nastanili* (6).

Pokazne zamjenice *tv, *ovb i *onb u NA jednine m. roda potvrđuju se oblicima *ta, t* i *ov*, tj. navezak *j* redovito izostaje, npr. *tha nas lyzth* (2), *da ze tha Profonth thako nazad wozy* (3), *tha Moy lyzth dojde* (9), *da bismo ta list...potvrdili* (7), *na tha nas Pwt* (8); za *th profonth orzasky* (4); *mi dasmo ov naš list* (7).

Kategorija posvojnosti za treće lice jednine / množine kadšto se izriče

genitivom jednine / množine ličnih zamjenica kada se radi o velikašima, npr. *od Nyega Zwethlozty* (4), *i pečat njega milosti dana na slobodu* (7), *y Nih oztankw* (9), a u svim drugim primjerima rabi se posvojna zamjenica *njegov* ili *njihov*, npr. *niegova deteta* (1), *y nyegow kmethw zedam dwkath* (9); *prikazasmo...nihovu osztanku* (6).

Valja naglasiti da se uvijek potvrđuje N zamjenice *što*, a nikada *kaj*, npr. *dobro wydythe stho chynythe* (3), *sto yh naywysse morete* (5), *sto ie od niega odtergnuto bilo* (6), *a stho ze pryzthoy* (9). U G zabilježen je oblik česa, npr. *chyezza thaythy ne mores* (9). Zanimljani oblik upitno-odnosne zamjenice za živo glasi *nigdor* (7). U jednom dokumentu zabilježen je oblik zamjenice *koteri*, a češći je oblik *koji*, npr. *dasmo slobodu onem siromahom koteri su se u Letovanićih nastanili* (7); *ni oveh koji su sada ni oneh koji se potlam nastane* (7), *kojim* (7).

Zamjenice, pridjevi i glagolski pridjevi trpni svih triju rodova nepalatalnih osnova imaju nastavke koji se nisu izjednačili s palatalnim osnovama. To se primjećuje u instrumentalu jednine m. roda, npr. *ze wzem* (9), *vekuvechnem zakonom* (6) i u kosim padežima množine svih triju rodova, npr. *ni oveh koji su sada ni oneh koji se potlam nastane* (7), *teh chyetireh zlatjh* (9), *teh penez Napyzzanyh* (9), *za oneh* (9), *dasmo slobodu onem siromahom* (7), *vsem* (7); *y takoye reczete waraskem mezarom* (4); *od gore imenuvaneh szel* (6), *sto bi ze gore jmenuvanem zelom dostoialo* (6), *dana na slobodu imenuvanem Letovancem* (7). Rijetko se zamjenice ili sklonjivi glagolski prilozi palatalnih osnova ujednačuju prema nepalatalnima, npr. *pod nassem gradom Seliniem buduchem w Zagreb graczkoi megie* (6) ili zamjenice i glagolski pridjevi trpni nepalatalnih osnova prema palatalnima, npr. *vsim* (1), *po them nassem lyzthw* (2), *teh penez Napyzzanyh* (9). Pridjevi i zamjenice ž. roda nepalatalnih osnova u DL jednine imaju nastavak *-oj*, npr. *szvoioi richi i zuomu obetu* (6); *na horwaczkoy pokrayny* (2), *w Zagreb graczkoi megie* (6). Pridjevi i zamjenice ž. roda nepalatalnih osnova u instrumentalu jednine potvrđuju se nastavkom *-om*, npr. *Moyom Pechathyom Nawadnom* (9), *yaz the prawdom yschem zada orzaskom* (9).

Od glavnih brojeva zabilježeni su oblici *dve* (ž. rod), *četiri*, *sedam / sedem*, *pednadeste*, *dvadeset / dvajset*, *četrdeseti*, npr. *dve zemle* (6), *chyetiry* (9), *zedam* (9), *zedem* (9), *do pednadezte yezer* (3), *dwayzzeth* (9), *dwadezzeth* (9), *cheterdezzethj nowacz* (9). Od kosih padeža zabilježen je samo G broja *četiri*, npr. *teh chyetireh zlatjh* (9).

Zanimljani nesvršeni prezent pomoćnoga glagola *biti* u trećem licu jednine potvrđuje se oblicima *ni* i *ne*, npr. *ny ga dwsan* (3), *da yh ne dwsan* (9). Kadšto se osobi iz poštovanja, u našem primjeru *sucu*, pisac obraća u trećem licu množine, npr. *neka gozpon Zwdacz wchyne prawdw megh Namy* (9).

Aorist i pluskvamperfekt još uvijek se čuvaju, npr. *pocheh* (9), *nim prikazasmo* (6), *dasmo slobodu* (7), *valuwafe* (1), *doidosse Marko, Diones y Ferencz* (6), *pochesse nasz prosziti* (6), *nam sze obuezasse* (6); *Pyzali zmo bili onomadne* (8).

U tekstovima nalazimo čest futur prvi koji se tvori prezentom glagola *hoteti* i infinitivom, npr. *yaz Neschw zada za tho k prawde ztaty* (9), *neche na naz...pazthy* (3), *hoche ze wzakomw uze lepo platyty* (4), *hoche was wzrok y krywycza byty* (4), *y thakaysse da Nesche platity* (9), *My chemo ze...ganwty* (5), *hochemo...daty Na znanye* (5), *ther ga nechethe Prymathy* (3), *ne wchynete kako Nechete welyk kwar...ymaty* (4), *da che Thwrczy...grad nachynaty* (5), *hote vaz Lekenik naseliti* (6). U kajkavsku književnost ta je tvorba ušla iz drugih dva-ju naših narječja.

U ekscerpiranima tekstovima izostaju skraćeni oblici futura drugog, npr. *ne bwde ymala* (3), *budu mogli* (7).

Kondicional prvi tvori se s pomoću posebnih oblika glagola *biti* za tvorbu kondicionala (*bi, bi, bi, bismo, biste, bi*) i glagolskoga pridjeva radnog, npr. *da bi ja recheni pavel...zemliu odal* (1), *bi sze pripetilo* (1), *da bismo ie nastanili* (6), *da bismo ta list...potvrdili* (7), *na prodaww da byzte dole pozlaly* (4), *da byzte gha vchynyly* (4), *da bizte Zwotra...Pozlali* (8), *da by y ony woly dole gnaly* (4). Kondicional drugi potvrđen je primjerom *by byl thamo prysel na Bwkowecz* (9).

Imperativ u trećem licu jednine i množine tvori se opisnim ili analitičkim modelom na dva načina: česticom *da* i prezentom, npr. *da imaju voziti i da se pomogu tvrditi* (7), *vu drugom vsem da budu prosti i mirovni* (7); česticom *neka* i prezentom, npr. *neka gozpon Zwacz wchyne prawdw megh Namy* (9). Samo jednom u trećem licu jednine izostaje čestica, npr. *Zam bogh Vaz Zdrawo dersi* (8). Imperativ u drugom licu množine u glagola s tematskim morfemom *-e* potvrđuje se nastavkom *-ete* gdje početno *e-* postaje od nekadašnjega *jata*, npr. *y takoye reczete waraskem mezarom* (4), *reczete k nam* (5). U glagola s tematskim morfemom *-i* potvrđuje se nastavak *-ete* gdje početno *e-* postaje ujednačavanjem prema nastavcima postalim od nekadašnjega *jata*, npr. *ne wchynete kako Nechete welyk kwar...ymaty* (4), a u primjeru *ne chynythe nam ny Orzagw nazadka* (3) riječ je o sačuvanome starom nastavku.

Zaključak

Zaključno se može reći kako je fonološka i morfološka raščlamba devet turopoljsko-posavskih povijesnih dokumenata 16. stoljeća pokazala pripadnost dvama tipovima hrvatskoga književnog jezika. *Čunčićev list* jedini je ekscerpirani tekst koji po svojim jezičnim osobitostima pripada kajkavskome hrvatskom književnom jeziku, dočim ostali tekstovi pisani su svjesno i namjerno tronarječnim (hibridnim) hrvatskim književnim jezikom. To proizlazi iz činjenice što je jezična koncepcija njihovih autora slijedila misao kako je najprihvatljiviji književni jezik za kajkavske i nekajkavske Hrvate u Turopolju i Posavini onaj koji će izgraditi na miješanju triju hrvatskih narječja. Ta se pojava najbolje očituje na fonološkoj razini gdje supostoje razne štokavsko-čakavsko-kajkavske osobitosti, s većim ili manjim udjelom, a posebno bih istakao refleks nekadašnjega poluglasa i refleks *jata*. Na morfološkoj razini od štokavskih osobitosti izdvaja se redovita uporaba zamjenice *što*, a od štokavsko-čakavskih često izražavanje buduće radnje futurom prvim. Valja ipak naglasiti da se u tronarječnim tekstovima uz opće kajkavske crte provlače i osobitosti ondašnjih turopoljsko-posavskih govora poput refleksa stražnjega nazalnoga samoglasnika, stezanja samoglasnika ili gubljenja suglasnika u početnome slogu. Sve to tekstove čini razumljivijima na širem hrvatskom teritoriju.

Izvori

1. Čunčićev list, 1521., Kuće (u: Lisac, Josip, A. Frančić, B. Kuzmić. 2011:498)
2. Petar Erdődy svjedoči da su Cvetkovićani svojom dobrom voljom dali podvoz za zidanje grada Kerestince, 24. 2. 1587., Želin (u: Laszowski, Emilij 1928:105)
3. Ban Toma Erdődy opominje poglavarstvo grada Zagreba što prima u spravu živež za vojsku, 1. 3. 1592., Želin (u: Kukuljević-Sakcinski, Ivan. 1863:293)
4. Ban Toma Erdődy zapovijeda Zagrepčanima da dovezu živeža vojsci u Sisak, 12. 4. 1592., Želin (u: Kukuljević-Sakcinski, Ivan. 1863:294)
5. Ban Toma Erdődy daje naredbe poglavarstvu grada Zagreba u ratnim poslovima, 13. 4. 1592., Želin (u: Kukuljević-Sakcinski, Ivan. 1863:295)
6. Petar Erdődy daruje braći Marku, Dioniziju i Franji Zimici dva kmet-ska zemljišta i imenuje ih plemenitašima zato što naseliše Lekenik na-

- rodom iz Turske, 20. 7. 1595., Želin (u: Lopašić, Radoslav. 1894:386)
7. Ban Ivan Drašković naseljuje Letovanić, a žitelji mu daju desetinu i porez, 25. 2. 1599., Vukovina (u: Lopašić, Radoslav. 1894:388–389)
  8. Ban Ivan Drašković traži pomoć zagrebačkoga gradskog suca, 8. 10. 1599., Vukovina (u: Kukuljević-Sakcinski, Ivan. 1863:312)
  9. Sud daje knezu Jurju Mikuliću u zalog selo njegova dužnika kneza Jurja Ožegovića, 1599., Drenje (u: Kukuljević-Sakcinski, Ivan. 1863:311)

Popis izdanja tiskanih izvora

- Kukuljević-Sakcinski, Ivan. 1863. Acta croatica. Listine hrvatske. *Monumenta historica Slavorum meridionalium*. 1, 1–339.
- Laszowski, Emilij. 1928. Hrvatska plemenska općina Cvetkovići. II. dio. *Vjesnik Kr. državnog arkiva u Zagrebu*. III, 71–111.
- Lisac, Josip, A. Frančić, B. Kuzmić. 2011. Antologija djela iz 16. stoljeća. *Povijest hrvatskoga jezika. 2. knjiga: 16. stoljeće*. Zagreb: Croatica. 483–567.
- Lopašić, Radoslav. 1894. Urbaria lingua croatica conscripta. Hrvatski urbari. *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium* 5, 1–484.

Literatura

- Bratulić, Josip. 2011. Tronarječni tip hrvatskoga književnog jezika. *Povijest hrvatskoga jezika. 2. knjiga: 16. stoljeće*. Zagreb : Croatica. 229–273.
- Frančić, Anđela, B. Kuzmić. 2009. *Jazik horvatski. Jezične raščlambe starih hrvatskih tekstova*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada.
- Huzjak, Višnja. 1974. Po dragome kraju. *Kaj VII*, 5–6, 129–165.
- Karbić, Marija. 1996. Drašković. *Hrvatski leksikon. I. A–K*. Zagreb: Naklada Leksikon. 290–291.
- Karbić, Marija. 1996. Erdódy. *Hrvatski leksikon. I. A–K*. Zagreb: Naklada Leksikon. 329–330.
- Kuzmić, Boris. 2011. Jezik hrvatskih pravnih tekstova. *Povijest hrvatskoga jezika. 2. knjiga: 16. stoljeće*. Zagreb : Croatica. 323–385.
- Kuzmić, Boris, M. Kuzmić. 2007. Deklinacija brojeva dva, oba, tri i četiri u kajkavskim pravnim tekstovima od 16. do 18. stoljeća. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33, 263–288.
- Lončarić, Mijo. 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb : Školska knjiga.
- Lukežić, Iva. 2012. *Zajednička povijest hrvatskih narječja. 1. Fonologija*. Zagreb – Rijeka – Čavle : Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Rijeci – Katedra Čakavskoga sabora Grobinščine.

- Stolac, Diana. 2011. Kajkavski hrvatski književni jezik. *Povijest hrvatskoga jezika. 2. knjiga: 16. stoljeće*. Zagreb : Croatica. 189 – 227.
- Šojat, Antun. 2009. *Kratki navuk jezičnice horvatske. Jezik stare kajkavske književnosti*. Zagreb : Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Vončina, Josip. 1988. *Jezična baština. Lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća*. Split : Književni krug Split.

Phonological and morphological characteristics of historical documents of Turopolje and Posavina in 16th century

Abstract

In this paper the author discusses some interesting facts about the language of the historical documents of Turopolje and Posavina in Croatia from 16th century. The language analysis is taken on nine texts. A special attention has been given to the question of the language base. The linguistic description of these documents contains a break-down of the texts into its phonological and morphological elements which show the belonging to the Kajkavian Croatian literary language and Hybrid Croatian literary language as well.

Ključne riječi: Turopolje, Posavina, povijesni dokumenti, fonologija, morfologija, 16. stoljeće, kajkavski hrvatski književni jezik, tronarječni hrvatski književni jezik

Key words: Turopolje, Posavina, historical documents, phonology, morphology, 16th century, Kajkavian Croatian literary language, Hybrid Croatian literary language

